

FERRÎ MEHMED'İN BİR GAZELİNİN ŞERHİNE DAİR

Dr. Mehmet KIRBIYIK*

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın başında yaşamış olan, Dîvân şiirinin sîmalarından Ferrî; H. 1170/ M. 1756'da Filibe'ye bağlı Tatarpazarcık'ta dünyaya gelmiştir. Ailesi hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Devrinin hocalarından şair Neşet Süleyman Efendi (ö. H. 1222/ M. 1807-8)'nin talebelerindedir. Birçok Dîvân şairi gibi onun da Farsça şiirlerinin bulunması, bu dile vukufiyetini ve Farsça öğreniminde hocası Neşet Süleyman'ın önemli bir katkısının olabileceğini akla getirmektedir. Zira adı geçen hocanın, döneminde, Farsça öğretimi ile temayüz ettiği bilinmektedir.

Ferrî, Defter-i Hâkânî ile Beylik Odası'ndaki memuriyetlerinin yanı sıra bazı vezirlerin dîvân kâtipliği ve mektupçuluğu görevlerinde bulunmuştur. Mültezimlik de yapmış olan şair, H. 1220/ M. 1805 tarihinde memleketi civarında bakâya ve iltizamı tahsil sırasında, vurularak öldürülmüştür.

Mürettep bir Dîvân'a sahip olan şairin, ekseriyetle aşk konusunu işlediği ve çokça nazire yazdığı dikkati çekmektedir. Şiirlerinde zaman zaman tasavvufî terimlere de yer vermiştir. Redife çok itibar etmiş; Dîvânı'nda bulunan gazellerinin %79'unu çoğu Türkçe olan kelime halindeki rediflerle yazmıştır.

Kaynaklarda Ferrî'nin Dîvân'dan başka eseri zikredilmemektedir. Dîvânı'nın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki T.Y. 2840 numarada kayıtlı nüshasının 69^b-73^a varaklarında, "Şerh-i Gazel-i Ferrî" başlığı ile şairin bir gazelinin şerhi bulunmaktadır. Kimin tarafından kaleme alındığı hususunda doğrudan

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

bir kayıt düşülmeyen bu şerh hakkında, İbnülemin Mahmud Kemal İnal: “ ‘İllet-i sevdâyı dâfi‘ çünkü eflîmündür’ mısraı ile başlayan ve rükebâsı tarafından sui tefsir edilen gazelini ‘Hikâye-i Manzûme el-Mulakkab bi-Mekr-i Acîb’ unvan ile bir saatte şerh etmiştir”¹ sözlerini ifade eder. Ancak buradaki tespitler bütünüyle isabetli değildir. “Hikâye-i Manzûme el-Mulakkab bi-Mekr-i Acîb” başlıklı manzume, gazel şerhi değil; mesnevî nazım şekli ile yazılmış bir hikâyedir.² Söz konusu Dîvân nüshasının 73^a varlığında; sona eren şerhin hemen ardından istinsah edilmiştir. Denilebilir ki, gazel şerhi ile mesnevînin aynı varakta bulunması bu yanılmaya sebep olmuştur.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın sözlerinden şairin kendi şiirini şerh ettiği de anlaşılmaktadır. Bu konuyu, şerh metninden alacağımız birtakım örnekler üzerinde durarak, ele almaya çalışacağız:

“Sürme-keş-i ‘uyün-ı ‘arifân hurde-bîn-i encümen-i hoş-beyân
Meḥmed Ferrî-i bî-ser ü sāmân şöyle ‘atf-ı ‘inân ... ider”(69^b).

“Bunda şîve-i şâ‘irâne idüp dimek ister ki...” (70^b).

“... ḥar-ı t̄ahūn³ ta ‘bîr itmişdür.” (71^a).

Bu örneklerde de görüldüğü üzere, şerh metninde fiillerde 3. teklik şahıs kullanılması söz konusudur. Bunu dikkate alarak akla gelen ilk hususlar şunlar olmaktadır: Eğer şârih şairin kendisi olsaydı “tabîr itmişdür”, “dimek ister ki” gibi ifadelerin yerine; birinci şahısla ilgili olan “tabîr itdük”, “dimek isterüz ki” veya “tabîr itdüm”, “dimek

¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. I, İstanbul 1988, s. 407.

² Bk. Ferrî, *Dîvân-ı Ferrî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. Nu: 2840, 73^a; Mehmet Kırbıyık, *Ferrî Mehmed Hayatı, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkîdli Metni* (Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1994, s. 342.

³ Metinde “طاعون” şeklinde yazılmıştır.

isterüm ki” sözlerini kullanırdı. Özellikle “tabîr itmişdür” sözünde olduğu gibi, anlatılan geçmiş zaman (öğrenilen geçmiş zaman, naklî mâzî) ekini kullanmazdı. Ancak bu tür ifadelere, gazelinin şârihi olabilecek şairin kendini tecrit maksadıyla başvurduğu tahmin edilebilir. Ayrıca metinde istinsah hatası olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

Bize göre de bu gazeli şerh eden şairin kendisi olmalıdır ki bu kanaate ulaşmamızın sebeplerini şöyle dikkatlere sunabiliriz:

Şerh olunan gazelin hangi ruh hâli ile kaleme alındığı noktasında ifade edilen, “...bir naḥl-i necîb-rûḥa rüṣd ü sedâd ve nâzenîn rehîn-i pür-isti’dâda dūçâr ve ḥalka-i zülf-i girih-gîre giriftâr eşnâsında işbu gazel-i siḥr-‘unvân tenhâ vâdî-i ḥayâlden ferah-res-i ‘âlem-i şühûd ve ‘arz-ı pîşgâh-ı suḥan-fehmân-ı mu‘ciz-fermûd olunup ‘aks olup beyne’l-‘urefâ ḥuşûş-ı tanzîrine bezî-i nakdine kudret kılındı.” (70^a) cümleleri, gazelin şairine ait olmalıdır.

Metin içerisinde birinci şahsın ağzından söylenen ibareler vardır ki onlar da şairin sözleri olduğu intibamı vermektedir. Bu hususa örnek olarak şu ifadeleri gösterebiliriz:

“Ve’l-ḥâşıl murâdumuz bunda rakîbi istihzâdur” (72^a)

“Maḥşûl-i beyt ma’lûm. Ḥadeng-i gamzeyeye göre urgunluk üstâdâne lhâm-ı tâmdur. Meczûmumuz idi ki maḥbûb daḥi bir perî-rûnuñ ‘aşkına giriftâr ve hevâ-yı zülfî şûrîde vü perîşân-rûzgâr olup aḥvâl-i ‘aşkı idrâk ve girîbân-ı taḥammüli çâk idüp nevâziş-nümûn olmuşdı.” (72^b)

Şairin isminin de zikredildiği “Sürme-keş-i ‘uyûn-ı ‘ârifân ḥurde-bîn-i encümen-i hoş-beyân Meḥmed Ferî-i bî-ser ü sâmân şöyle ‘atf-ı ‘inân edhem-i kilik-i ter-zebân ve mehmûz-zen-i Şebdîz-i beyân

ider ki”(69^b) ifadesinde, Ferrî'nin kendini tecrit yoluyla dile getirdiği kabul edilirse, bu husus da şârihin şairin kendisi olduğuna işaret sayılabilir.

Şârih bu şerhi, bir saat gibi kısa sürede “ârife işaret kâfidir” sözü gereğince muhtasar bir şekilde telif ettiğini, daha tafsilatlı olarak da ele almaya muktedir olduğunu beyan yolunda şu sözlere yer verir:

“Bu sâha-i rengîn vâdide küme-yi hâme-i Şebdîz-câmeye fenn-i küllîde irhâ-yı ‘inân olunmak kâbildür. Lâkin taḥammül-i meclis olmayup cemî‘-i belâgat pâ-der-rikâb u fitrâk bend-i şüret-i şitâb olup ⁴على وفق العجالة⁴ şafha-keş-i tetmîmi maṭlûb olmağın ⁵العارف يكفيه الاشارات⁵ kavline imtişâl ve hemân bir sâat zarfında ⁶على وجه الاحمال⁶ şeref-rîz-i şâhife-i beyân kılındı.

در اندک وقت این دفتر نوشتم

(73^a) ”همه عیشیش در انصاف بستم⁷

Şârihin bu ifadelerde temas ettiği görülen konuya hâkimiyet ve kısa sürede metni şerh edebilme noktaları da bizzat gazelin şairi tarafından söylenebileceğini, düşündürmektedir.

Kendini -geleneğin gereği üzere-“abd-i hakîr” diye tanımlayan şârih, şerh metninin yazılış sebebi (sebeb-i telif) sayılabilecek vasıfta şöyle bir beyanda bulunur:

⁴ Acele hazırlanmış şeye uygun olarak...

⁵ Ârife işaret kâfidir.

⁶ Özetle...

⁷ Bu defteri az zamanda yazdım; onun tüm varlığını insafa bağladım.

“Tā’ife-i eblehān işbu gāzel daḥi ibtāl kaydına firifte olduklarında tiz-fehmān-ı erbāb-ı inşāf ve zevi’l-‘uḫūl-ı ḥamiyyet-ittişāf tecemmū’ ve bu maḫūle ḥarbeze-gūyinuñ mühr-i dehen-i ta’nesi olmak için şerḥ olunup āsumān-ı iltifātdan ervāḥ-ı ḥabīse bī-lem’ yāḥūd müsterakatü’s-sem’ gibi maṭrūd u mercūm ve peygüle-i istiḫkālde melūm u mezmūm olmaları ṭaraf-ı ‘abd-i ḥaḫīrden ṭaleb olunduḫda ⁸ رَغْمًا لَانْفِهِمْ der-‘aḫab tenşide şarf-ı maḫderet kılındı.” (v. 70^a)

Bu sözlerden anlaşıldığına göre; Ferrî’nin gazeli hakkında bazı ahmak yaratılışlı insanların yalan yanlış sözler sarfettiği, bunların susturulması yönünde -muhtemelen şairin kendisi olan- şarihten söz konusu gazeli şerḥ etmesinin talep edildiği ortaya çıkmaktadır.

Şerhin ortaya konulması sırasında, birtakım yollara başvurduğu tespit edilmiştir ki bunları maddeler hâlinde şöyle belirtmemiz söz konusu olabilir:

1. Şarih beyitlerdeki birtakım edebî sanatları tespit ile birlikte, izah etme yoluna da başvurmuştur:

“Mısra’-ı evvelde eftimūn zıkr olunup şānide zūlf ta’bīr şānāyi’-i bedī’iyyede üstādāne teşbīh-i tāmdu.” (v.70^a-70^b)

“Vāḫı’ā perde-i la’līn-i şafaḫ ḥūn-ı çeşme ve ḥurşid-i ṭūb penbeye müşābihdür. Hurşidüñ şābūna teşbīhi daḥi şubḫdan kināyedür. Ḳavā’id-i ma’ānī üzre zıkr-i kül ve irāde-i cüz’ kabīlindendür. (v.70^a).

“...eşer-i feyzāt-ı İlähiyye ile ḫandīl-i şu’ūrum pīşgāh-ı şems-i ḫaḫīkatde zā’il ve mihr-i mihr-i ḫadīme vāşıl olup istiḡrāk ‘ālemi hengāmında şafḫa-i dilden jeng-i sivā şayḫal-pezīr ve levḫ-i derūn

⁸ Burunlarını kırmak için...

mütehallî bir secencel-i⁹ bî-naẓır olmasından ‘ıyāndur. Şüret-i mübālağada tamām teşbîhdür.” (v.70^b).

2. Yer yer beyit içindeki kelimelerin münasebeti de söz konusu edilmiştir. Mesela: “...sevdâ gam birbirine münāsibdür ve ta‘birāt daħi ra‘nā vaķi‘ olmuşdur.” (70^b) sözlerinde sevdâ-gam; “Bu şüretde ‘arkûbla kemmûn beyninde münāsebet-i tāmme nümāyān...” (71^a) sözlerinde arkûb-kemmûn kelimeleri arasındaki ilişkiye temas edilmiştir.

Şu örnekte de cevher ve ma‘cûn kelimeleri arasında mevcut olan ilişkiye işaret edilirken; “ma‘cûn” ile anlamca uyuşabilecek olan “uygun”, “yumuşak” gibi mânâlara gelen “mülâyim” kelimesinin seçildiği de dikkati çekmektedir:

“Cüz’i cevherle ‘arazdur hokķa-i frūzedür
Zāhidā vaşf itme ‘ālem bildüğüm ma‘cündur
... Mışra‘-ı evvelde cevher ta‘biri ma‘cūna mülâyimdür.” (72^a)

3. Şerh metninde birtakım kelimelerle ilgili bilgiler verilmiştir:

“Eftîmûn” kelimesinin söz konusu edildiği; “Eftîmûn esâmî-i sebzevâtdan bir sebzenûn ismidür. Efvâh-ı ‘āvāmda timur bozan ta‘bîr olunup şekilde zülf-i maħbûba daħi müşābeheti vardur. Kānûn-ı İbn-i Sînâda vesâ‘ir kütüb-i tıbdā mezkûrdur ki indifâ‘-ı ‘illet-i sevdâ bunuñla esheldür. Kavl-i erbāb-ı hikmetde nice ‘illetleri daħi dāfi‘dür.” (70^a) şeklindeki ifadelerde, bu bitkinin halk arasında “timur bozan” diye bilindiği, sevda yanısıra birçok hastalığı iyileştirdiği eski kaynaklar da delil gösterilerek dile getirilmektedir.

⁹ Metinde “سجحل” şeklinde yazılmıştır.

“Ökçe siniri” anlamında olan “arkûb” kelimesinin “yalan” mânâsına da geldiği “Va‘de-i ‘arkûbdan murād şol dürüg-ı bî-fürügdür ki bir şey’i müntic olmayup a‘mâl-i mürâyî gibi hebâ ola.” (70^b) sözleriyle ifade edilir. Daha sonra, söz konusu kelimenin yalan anlamına gelmesi etrafında bilgilere yer verilir: Peygamberlik iddiasında bulunan biri, buna delil teşkil etmesi için Nahşeb adlı kuyuya bir odun parçası atar ve orada bir ay gösterir. Bu hâlin sihir ve dolayısı ile yalancılık mahsulü olduğu anlaşılır. Araplar da bu olayı hatırlatacak şekilde, sihrin iki unsuru olan “haşeb” (odun) ve “kamer” (ay) kelimelerini “arkûb” ile ilişkili hâle getirirler. Buna lügatlerinde de rastlamak mümkündür:

“... nübüvvetine¹⁰ nişân olarak mu‘cize-h‘âh olduklarında der-‘akab çâh-ı Nahşeb-nâm bi‘re revân ve âlât-ı mekr ü fiteni zîb-i enbân idüp bir (70^b) çüb-ı haşebi esb-i tâzî idüp süvâr ve derûn-ı çâhdan bir mâh be-dîdâr eyledi ki şu‘â‘ı bir fersah maḥalle ziyâ-güster imiş. Bu üslûb üzre bir müddet karar ba‘dehü sihriyyât olduğu âşikâr olunca beyne‘l-‘Arab darb-ı meşel oldu ki ba‘zî lûgatde kavlı-i ‘arkûb ḥakîm-i Fûrs haşebi kamer Nahşebi diyü müsta‘meldür...” (71^a).

Kemmûn (kimyon) bitkisi hakkında onun sıcak memleketlerde yetiştiği belirtildikten sonra, yalan sözle ortaya çıkıp büyüme özelliğinin bulunduğu inancına; “...kemmûn didükleri o daḥi bir sebzenûn ismidür. Hind‘de vesâ‘ir bilâd-ı hârrede olur. Zuhûr u resîde-i kemâli va‘d-ı dürügladur. Cümle ḥaşâyışden bir ‘acîb ḥaşşasıdur.” (71^a) cümleleriyle temas edilir.

4. Bazen ileri sürülen görüşlerin desteklenmesi düşüncesiyle, diğer şairlerin beyit veya mısraı da açıklamaları ile birlikte şerhe ilave edilmiştir:

¹⁰ Metinde “نبوتکه” şeklinde yazılmıştır.

Âşığın neye baksa aşkıdan dolayı sevgilisini göreceği düşüncesi, şairinin ismi zikredilmeyen bir beyit ile de ele alınır:

“Şeb-i gâmda âfitâbın añup âh iderdi Mecnûn
Nazar itse mâha zîrâ görünürdi rûy-ı Leylâ

beyti ki Kays hâmûn-âşinâ-yı fûrkat-i Leylâ iken her sûden şûret-i Leylâ birer şive ile mütecellî idi. Hîn-i muvâşalatda meşhûr olan şuver-i nuķûş zâ'il olup ‘aşk daği resîde-i derece-i kemâl olmağla şehîd-i ‘aşk oldu. Bu daği şûret-i iştîyâkı zımnen maħbûba bildürmedür.” (70^b).

Sabah ve güneş arasındaki ilişki hakkında da Zâtî isimli şairin bir beyti şu şekilde delil olarak gösterilir:

“Şubh u hurşîdûn cüz’iyyet ü külliyyeti ba’zı ebyât-ı sihr-âyâtdan münfehîmdür. ¹¹ ذاتی شیرین ادا فرموده است

Qudret eliyle şâhib-i hammâm-ı nüh kıbâb
Şâbûn-ı şubhdan düzûp uçurdu bir habâb” (v.71^a-71^b)

Sevgilinin de âşık olmasının dile getirildiği;

Bir hadeng-i gamzenûn amâcı olmuş dil-berüm
Kendi gibi bir büte beñzer o da urğundur (v. 72^b)

beytindeki bu düşünce “... maħbûb daği bir perî-rûnûn ‘aşkına giriftâr ve hevâ-yı zülfi şûrîde vü perîşân-rûzgâr olup ahvâl-i ‘aşkı idrâk ve girîbân-ı taħammüli çâk idüp nevâziş-nümûn olmuşdı...” (v.72^b) şeklinde belirtildikten sonra, Necâtî’nin

“Ey Necâtî sever imiş yakılanı yakılan” (72^b)

mısraı ile teyit edilmeye çalışılır.

¹¹ Şirin edalı Zâtî buyurmuştur.

5. Bazı sözlere mutasavvıfların bakışı üzerinde durulmuştur. Bu hususta verilebilecek örnekler “hurşîd-i mahşer”, “zâhid” ve “aşk” ile ilgilidir:

Tasavvufî terim olarak “Îâhî tecellîlerden hâsıl olan nûrlar”¹² mânâsına gelen hurşîd ile ilgili olan “hurşîd-i mahşer” tamlaması tecellî kavramı ile münasebetine temasla “...lisân-ı şūfiyyede tecellî şabâhınũn hurşîdi demek olur.” (v. 71^b) şeklinde ele alınır.

Kaba sofu, şekilci, aşktan nasibi olmayan gibi mânâlara gelecek şekilde tariz niyetiyle anılan “zâhid” kelimesinin bu yönünün tasavvuf erbabınca da kabul edildiği belirtilir. Ancak tarize muhatap olan zâhidin dünyaya, makama, şöhrete değer vermeyen gerçek mânâdaki zâhid olmadığı da ifade edilir:

“Zâhid işâreti ta’rîzdür ki bu kelâm akvâl-i hükemânũn düstûru’l-‘amel kavlınden olup zühhâduñ mu‘teberi degüldür. Şūfiyye dahi hükemâ ile bu bâbda müttefiklerdür.” (v. 71^a).

Tasavvuf ehlinin nezdinde aşkın ilâhî kemâle ulaşma vesilesi olduğu, “Aşk ise ‘ind-i şūfiyyede nerdübân-ı kemâlât-ı hakkâniyyedür.” (72^a) ifadelerinde belirtilir.

Kelâm-ı kibar veya darb-ı mesel niteliğindeki, “...intizârda meserret der-kâr ve ye’sde kudûret âşikârdur.” (71^a),¹³ “اطرق كرا اطرقت كرا ان النعمة في القرا” (72^a) gibi birtakım sözlere de yer verilen şerh metni, birçok yerde seciler oluşturulmak suretiyle bir süslü nesir denilebilecek özellik kazanmıştır:

¹² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1996, s. 249.

¹³ Ey toy kuşu! Sen sus! Bu köyde deve kuşu var.

“...kec-destār u perişān-refitār ve bendergāh-ı ma'nāda şeh-bender-i kālā-yı mā'arīf ve debistān-ı 'irfānda ser-silk-i encūmen-i avārif geçinüp güftār-ı hirre-kirdārlarıyla zer-hall-i şahīfe-i ma'nāyı telvīs ü tercīf ve āsar-ı tāze-gūyān-ı sālīfeyi tanzīr ü tahmīs dā'iyesiyle Köroğlu ve Sā'iloğlu türkleri vādilerinde tahrīf idüp...” (v. 69^b).

“...bir hengām-ı letāfet-ittisām ve evkāt-ı şetāret-irtisāmda ser-i jūlīdede hevā-yı mecāz ve dil-i şūrīdede āsar-ı niyāz sāha-i refī'ü'l-mesāha-i 'aşk-bāzīde terennüm-zen-i makām-ı 'Uşşāk u nağme-rīz-i Şehnāz-ı zevī'l-eşvāk olup cüst (ü) cūy-ı çar-sū-yı hūbān ve peymāyiş-dih-i gül-ruhān iken...” (v. 70^a).

“...ey felāket-dīde-i vādī-i 'aşk olan ihvān v'ey sitem-dīde-i rāh-ı derd olan yārān...” (v. 71^b).

“...hīle vü nifāk sebep-i şikāk olup cilveger-i sūr-hāne-i derūnda olan rābīta vü mahabbet ve zābīta vü hullet ve meveddeti levh-i sine-i mahbūbdan hak ve bu dām-ı tezvīr ü fiten sebebiyle münfek...” (v. 71^b).

“...ey zāhid-i sālūs v'ey mūrā'ī(-i) menhūs...” (v. 72^a).

“mahbūb daği bir perī-rūnuñ 'aşkına giriftār ve hevā-yı zülfi şūrīde vü perişān-rūzgār olup ahvāl-i 'aşkı idrāk ve girībān-ı taħammūli çāk idüp nevāziş-nümūn olmışdı.” (v. 72^b).

Modern şerh usullerine uymasa da eski şerhlerin ihmal edilmemesi gerektiği, metin şerhinin önemli kaynağının yine şerhler olacağı¹⁴ düşüncelerinin rehberliğinde; Ferrī Mehmed Efendi'nin

¹⁴ Emine Yeniterzi, “Metin Şerhiyle İlgili Görüşler” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Konya 1999, s. 67,68.

“Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilün” kalıplı gazeline -bizzat kendisi tarafından kaleme alınmış olabileceğine kâni olduğumuz- şerhin transkripsiyonlu metnini, şerh edebiyatımıza katkısı olacağı niyetiyle veriyoruz:

ŞERH-İ ĞAZEL- İ FERRİ

(69^b) Sürme-keş-i ‘uyün-ı ‘arifân hurde-bîn-i encümen-i hoş-beyân Mehmed Ferri-i bî-ser ü sāmān şöyle ‘atf-ı ‘inān edhem-i kilik-i ter-zebān ve mehmüz-zen-i Şebdîz-i beyān ider ki ba‘zı erācîf-i¹⁵ nās-ı nesnās-ḥilkat ve firib-kār-ı ‘ucb u şeytanet ü nahvet ki bir gazel-i sādenuñ rekāket ü selāseti fark u temyizinde kâşır ve gevher-i şāhvāreyi derk ü kiyāsetden hāsir iken da‘vā-yı suhandānî vü zu‘m-ı nükte-sencānî birle kec-destār u perişān-refitār ve bendergāh-ı ma‘nāda şeh-bender-i kālā-yı mā‘arif ve debistān-ı ‘irfānda ser-silk-i encümen-i avārif geçinüp güftār-ı hirre-kirdārlarıyla zer-ḥall-i şahife-i ma‘nāyı telviş ü tercîf ve āsār-ı tāze-güyān-ı sālifeyi tanzîr ü tahmîs dā‘iesiyle Köroğlu ve Sā’iloğlu türkleri vādilerinde tahrîf idüp ne söylerse hevāyî hep kâmu işkenbenden söyler müfādınca perverde-i şikenbe olan güfte-i bî-küftelerin ...¹⁶ resā-yı sāmî-i münîfe tercîh belki cümleden münakkaḥdur. Bu şüret-i telmîhlerinden kaṭ‘ā nazar-ı zūrafā-yı zamānumuzda ba‘zı ḥadîdü’l-ezhān ü müntehā’ü’l-iz‘ān āteş-zebān u nādire-dān şā‘irlerimizün şîme-i ṭabāyi‘i üzre nev-be-nev sünüh iden (70^a) gazel-i bî-bedellerine daḥi zebān-ı ṭa‘nelerin dirāz ve geh şüret-i ḥakda olarak¹⁷ علی طریق الظرافة¹⁷ çihre-i buhl u ḥasedden bürka‘-ı ṭa‘nı nîm bāz idüp şîve iştirā idüp dir ...¹⁸ gördün mi

¹⁵ Metinde “اراجف” şeklinde yazılmıştır.

¹⁶ Nüshada burası herhangi bir kelime yazılmayarak boş bırakılmıştır.

¹⁷ Kibarlık yoluyla...

¹⁸ Nüshanın bu kısmında maddî hasar vardır.

meâlince kutr-ı cilveleriyle şikest-i pâ-bend idüp mukaddemâ bir hengâm-ı leţâfet-ittisâm ve evkât-ı şetâret-irtisâmıda ser-i jülidede hevâ-yı mecâz ve dil-i şürîdede âşâr-ı niyâz sâha-i refî'ü'l-mesâha-i 'aşk-bâzide terennüm-zen-i makâm-ı 'Uşşâk u nağme-rîz-i Şehnâz-ı zevi'l-eşvâk olup cüst (ü) cüy-ı çar-sü-yı hübân ve peymâyiş-dih-i gül-ruhân iken bir nahl-i necîb-rûha rüşd ü sedâd ve nâzenîn rehîn-i pür-isti'dâda dūçâr ve halka-i zülf-i girih-gîre giriftâr eşnâsında işbu gâzel-i sihr-'unvân tenhâ vâdî-i hayâlden ferah-res-i 'âlem-i şühûd ve 'arz-ı pişgâh-ı suhan-fehmân-ı mu'ciz-fermûd olunup 'aks olup beyne'l-'urefâ huşûş-ı tanzîrine bezl-i nakdine kudret kılındı. Tâ'ife-i eblehân işbu gâzel daği ibtâl kaydına firifte olduklarında tîz-fehmân-ı erbâb-ı inşâf ve zevi'l-'ukûl-ı hamıyyet-ittişâf tecemmü' ve bu makûle harbeze-güyınûñ mühr-i dehen-i ta'nesi olmak için şerh olunup âsumân-ı iltifâtdan ervâh-ı habîşe bî-lem' yâhûd müsterakatü's-sem' gibi matrûd u mercûm ve peygüle-i istişkâlde melûm u mezmûm olmaları taraf-ı 'abd-i hakîrden taleb olundukda ¹⁹ رَغْمًا لَانْفِهِمْ der-'akâb tenşide şarf-ı makderet kılındı.

'İllet-i sevdâyı dâfi' çünkü eflmündür
Ya niçün hâlüm gam-ı zülfünle diğer-gündür

Eflmün esâmî-i sebzevâtdan bir sebzenûñ ismidür. Efvâh-ı 'âvâmda timur bozan ta'bîr olunup şekilde zülf-i maḥbûba daği müşâbeheti vardır. Kânûn-ı İbn-i Sînâda vesâ'ir kütüb-i tıbda mezkûrdur ki indifâ'-ı 'illet-i sevdâ bunuñla esheldür. Kavl-i erbâb-ı hikmetde nice 'illetleri daği dâfi'dür. Mısra'-ı evvelde eflmün zıkr olunup şânide zülf ta'bîr şanâyî'-i bed'ıyyede üstâdâne (70^b) teşbîh-i tâmdur ve sevdâ gam birbirine münâsibdür ve ta'birât daği ra'nâ vakî' olmuştur. Bunda şîve-i şâ'irâne idüp dimek ister ki ey hükemâ-yı

¹⁹ Burunlarını kırmak için...

hikmet-âşinâ çünki eflimün 'illet-i sevdâyı dâfi'dür niçün benüm maḥbûbumun zülfi tezâyüd-i sevdâma bâ'ış olup taḥayyüli daḥi ârâyış-i fikret oldukça zencîr-bend-i 'aşk olurum ki hemân zülfi dil-dâr eflimündür. 'Aşk-ı cānānenün kemāl-i istf'ābından her ne görse cemāl-i dil-ber hüveydādur. Zülfi daḥi eflimün görünür.

Şeb-i ğamda āfitābın ānup āh iderdi Mecnūn
Nazar itse māha zīrā görünürdi rüy-ı Leylā

beyti ki Kays hāmūn-âşinā-yı fūrkat-i Leylā iken her sūden şūret-i Leylā birer şive ile mütecellī idi. Hın-i muvāşalatda meşhūr olan suver-i nukūş zā'il olup 'aşk daḥi resīde-i derece-i kemāl olmaĝla şehīd-i 'aşk oldu. Bu daḥi şūret-i iştiyākı zımmen maḥbūba bildürmedür.

Bilse de 'āşık firīb-i va'de-i 'arkūbdur
Meşhed-i Mecnūnda her sebz ü çemen kemmündür

Va'de-i 'arkūbdan murād şol dürüg-ı bī-fürügdür ki bir şey'i müntic olmayup a'māl-i mürāyī gibi hebā ola. Darb-ı 'Arabdandır ve sebep şudur ki iklīm-i Bābil'de bir ḥakīm-i kallāş da'vā-yı nübüvvetle zuhūr ve şanādīd-i 'Arabun كندون (?) nefūrlarını cezm idüp esrār-ı ḥükemādan ba'zı vākıf olduĝı dār-ı ḥafiyeyi der-piş ve mecmū'a-i ḥiyel ü mekr ba'de't-teftiş bir özge ḥile te'lif ve bir ğarīb ḥud'a taşnif eylediĝi enbiyā-yı sābıkadan vukū' ve kişverĝāh-ı 'ālemde şuyū' bulan mu'cizāt-ı kudsī-simāt gibi bir şan'at-ı 'acīb gösterüp nice erbāb-ı süneni güm-rāh ve tarīk-i dālāletde rū-be-rāh ide. Kallāş-ı mersūm da'vā-yı bātılāsında muşırır oldukda 'uḳalā-yı 'Arab'dan ba'zıları cem' ve şūret-i leyyin-'ırk kezā fenn-i ḳala' u ḳama'

mülâhazasıyla nübüvvetine²⁰ nişân olarak mu‘cize-h‘vâh olduklarında der-‘akab çâh-ı Nahşeb-nâm bi‘re revân ve âlât-ı mekr ü fiteni zîb-i enbân idüp bir (71^a) çüb-ı haşebi esb-i tâzî idüp süvâr ve derün-ı çâhdan bir mâh be-dîdâr eyledi ki şu‘â‘ı bir fersah mahalle ziyâ-güster imiş. Bu üslûb üzre bir müddet karar ba‘dehü sihriyyât olduğu âşikâr olunca beyne‘l-‘Arab darb-ı meşel oldu ki ba‘zı luğatde kavlı-i ‘arkûb hâkîm-i Fûrs haşebi kamer Nahşebi diyü müsta‘meldür ve kemmün didükleri o dahi bir sebzenûn ismidür. Hind‘de vesâ‘ir bilâd-ı hârrede olur. Zuhûr u resîde-i kemâli va‘d-ı dürügladur. Cümle haşayışden bir ‘acîb hâşşasıdur. Bu şüretde ‘arkûbla kemmün beyninde münasebet-i tämme nümâyân ‘uşşaka göre firîbkârî ıyân ‘ale‘l-huşuş Mecnûn-ı âşüfte ve Kays-ı dil-şifteye sultan-ı ‘uşşak olduğu müşâhedendür igfâliyyeti elbette cümleden ezyeddür. Leylâ zîb-i mahmil-râh-ı firâk iken bu mahalde karar it sonra mahmil-nişân-ı vişâl olarak ma‘ân revâne oluruz diyü va‘d-ı kemmünla vakf-ı sâha-i beyâbân eyledükde ‘ahde vefâ ider ümmîdiyle ba‘de‘l-fevt bu dahi mübâlağa-i şâ‘irânedür ki tahassür birle ümmîdi hâkine eşer ü her sebz ü giyâhı kemmün olmışdur. Tamâm üstâdâne mazmûndur. Gâ‘ibe hitâb olarak dimek isterüz ki ‘uşşak-ı şâhib-eşvâk u iştiyâk ma‘şukuñ va‘de-i ferdâsı hilâf olduğın bilse dahi ez-berây-ı tesliye-i hâtır zarûrî firifte olur. Nite ki bilhûde ümmîd ile merkad-i Mecnûndaki giyâh kemmündür. Ma‘a hazâ intizârda meserret der-kâr ve ye‘de kudûret âşikârdur.

Hûn-ı çeşmümdür şafak zann itme zeyl-i çarhda
Penbe-i hurşîd-i mahşer şüst için şâbündür

Vâkı‘â perde-i la‘lîn-i şafak hûn-ı çeşme ve hurşîd-i tûb penbeye müşâbihdür. Hurşîdün şâbüna teşbîhi dahi şubhdan

²⁰ Metinde “نبوتکه” şeklinde yazılmıştır.

kināyedür. Kavā'id-i ma'ānī üzre zıkr-i kül ve irāde-i cüz' kabîlindendür. Şubh u hürşidüñ cüz'iyet ü külliyyeti ba'zı ebyāt-ı sihr-âyâtdan münfehîmdür.

ذاتی شیرین ادا (71^b) فرموده است²¹

Kudret eliyle şāhib-i hammām-ı nüh kıbāb
 Şābūn-ı şubhdan düzüp uçurdu bir habāb

Bu mişāl tamām-ı işbāt-ı müdde'ā olur demek isterüz ki 'aklîb-i şubh-ı şādıkda ey felâket-dîde-i vādî-i 'aşk olan ihvān v'ey sitem-dîde-i rāh-ı derd olan yārān dāmen-i eflākde rü'yet olunan hālāt-ı surhı şafak kıyās itmeyün. Belki maḥbūb-ı bî-mürüvvetümün vukū' bulan cevr ü eziyyeti müddet-i medîde hırmān-āşinā-yı vuslatı olmak ḥasebiyle şiven-i sarāy-ı miḥnetde dökdüğüm sirişk-i hūn-ālūd āyine-i çarḥa 'aks idüp lekke-i dāmān-ı sipihr olmışdur ve penbe-i hürşid-i maḥşer daḥi ol çirk-i hūnı şüst ü şū için şābūndur. Hürşid-i maḥşer ta'bîri lisān-ı şūfiyyede tecellî şābāḥınuñ hürşidi demek olur. Ya'nî sepîde-demîde eşer-i feyzāt-ı İlähiyye ile kandîl-i şu'urum pişgāh-ı şems-i ḥakîkatde zā'il ve mihr-i mihr-i kadîme vāşıl olup istiğrāk 'ālemi hengāmında şafḥa-i dilden jeng-i sivā şayḳal-pezir ve levḥ-i derūn müteḥallî bir secencel-i²² bî-nazîr olmasından 'ıyāndur. Şüret-i mübālagada tamām teşbîhdür.

Her dakîka bādî-i fikr-i dakîkidür raklîb
 Bā'ış-i hurd-ı dakîk ancak ḥar-ı tāhūndur

Her dakîka ta'bîri sâ'atde dakîka i'tibār olunan zamāndur. Bā'ış-i fikr-i dakîkdür. Raklîb ta'bîri ya'nî şüret-i ḥakda görinüp her

²¹ Şirin edalı Zâtî buyurmuştur.

²² Metinde "سنجحل" şeklinde yazılmıştır.

sā'at her dakıka gūş-ı hūş (u) derūn-ı maḥbūba nice nice fikr-i fāsıde ilkā birle bā'ış-i iğbirār ve şūret-i ḥulūş-ı eṭvār-ı reddiye 'addiyle rū-gerdāniyyet izhār idüp ḥıle vü nifāk sebep-i şikāk olup cilveger-i sūr-ḥāne-i derūnda olan rābıta vü maḥabbet ve zābıta vü ḥullet ve meveddeti levḥ-i sīne-i maḥbūbdan ḥak ve bu dām-ı tezvır ü fiten sebebiyle münfek idüp kuvā-yı şehvāniyyesine ma'yūb u ḥaslet-i ḥayvāniyyet ile ma'yūb olduğun zu'm-ı fāsıde ve re'y-i kāsidesince (72^a) setr idüp icrā-yı mezāk ve def'-i ḥvāhiş-i iştıyāk ide. Ammā bā'ış-i ḥurd-ı dakık ancak ḥar-ı ṭāhūn ta'bırinden garaż şudur ki merkeb-i āsiyāb rikkat-i dakıka bā'ış olduğu gibi rakıb-i ma'kūs terkibinūn daḥi eylediği ta'bır sū'-i tedbiri kaḥr yüzünden luṭfdur. Ol ecilden ki ṭabl'at-i cānāne zarāfet üzre mecbūl ve āyın-i rindiyye nezd-i 'uḳalāda ²³ من كل الوجوه maḥbūl olduğu ḥatır-sitāmı olup o maḥtūle şūfi-i ḥod-bın ve zerrāk-ı süm'ākār-ı ḥile-güzlnūn ²⁴ اطرق كرا اطرق كرا ان النعامه في القرا²⁴ efsūniyla dāma düşmeyecek bir ḥümā-yı evc-āşinā ve 'ankā-yı āşiyāne-i Kāf-pırādur. Ve'l-ḥāşıl murādumuz bunda rakıbi istihzādur ki ḥar-ı ṭāhūn²⁵ ta'bır itmişdir. Merkeb ise çār-pā maḥtūlesinūn eşedd-i suḥresidür demek isterüz ki maḥbūb zarıf olduğda ruḳabā elbette gayūr u mühim-sāz-ı 'uşşākdur.

Cüz'i cevherle 'arazdur ḥoḳka-i firūzedür
Zāhidā vaşf itme 'ālem bildüğüm ma'cūndur²⁶

'Ālemūn 'araz u cevherden mürekkeb olduğu inkāra gelmez ve ḥoḳka-i firūzeden murād kıbāb-ı eflākdür. Bu ta'bır şıve-i

²³ Bütün yönlerden.

²⁴ Ey toy kuşu! Sen sus! Bu köyde deve kuşu var.

²⁵ Metinde "طاحون" şeklinde yazılmıştır.

²⁶ Bu beytin mısraları metinde yer değiştirilmek suretiyle yazılmıştır.

şâ'iriyedir. Bildüğüm ma'cün ta'bîri ekşer ma'âcin-i eczâ-yı keşfeden mürekkebdür. 'Älemde daği şü'ünât hod bî-hisâbdur. Mışra'-ı evvelde cevher ta'bîri ma'cûna mülâyimdür. Zâhid işâreti ta'rîzdür ki bu kelâm akvâl-i hükemânun düstûru'l-'amel kavlınden olup zühhâduñ mu'teberi degüldür. Şüfiyye daği hükemâ ile bu bâbda müttefiklerdür. Hâşılı ma'nâda tefennün idüp demek isterüz ki ey zâhid-i sâlûs v'ey mürâ'î(-i) menhûs vaşf itdügün 'âlem bildügün gibi degüldür. Gabâvet ü belâhetün hasebiyle şâhib-i 'aşka ta'n idersün. 'Aşk ise 'ind-i şüfiyyede nerdübân-ı kemâlât-ı hakkâniyyedir. Ancak hak ile bâtılı fehm ü temyîze 'adem-i kudretinden iktizâ ider. Bu şüretde dırâz-güşlık idüp hezeyân ile ta'cîz itme dimekdür.

(72^b) Bir hadeng-i gamzenün âmâcı olmuş dil-berüm
Kendi gibi bir büte beñzer o da urgundur

Maşşül-i beyt ma'lûm. Hadeng-i gamzeye göre urgunlık üstâdâne lhâm-ı tâmdur. Meczûmumuz idi ki maşşüb daği bir perî-rünun 'aşkına giriftâr ve hevâ-yı zülfi şürîde vü perîşân-rüzgâr olup ahvâl-i 'aşkı idrâk ve giribân-ı tağammüli çâk idüp nevâziş-nümün olmuşdı. Kemâl-i meserretümüzden demek isterüz ki bu daği hakımızda ni'met-i gayr-ı müterakkıbedür ki cânâne hengâm-ı nevreside ve tâze demidedür.²⁷ 'Aşka dūçâr ve ahvâl-i şevk ü maşşabeti cezme kesb-i iktidâr eyledükde elbette şüret-i mu'âşeret ü muvâneset kâbildür ki cinsiyet der-kârdur ammâ

Ey Necâtl sever imiş yakılanı yakılan
sırrı zühür ider ise o hâl gayrıdur. Ancak mecâzân der-kaşadur (?).
Anun daği fikri maşşüba lâzımdur.

Kâmeti bir mışra'-ı berceste-i nâ-yâbdur.

²⁷ Metinde “دميد در” şeklinde yazılmıştır.

Şİve-i çeşmānı Ferrī anda hoş-mazmūndur

Ḳāmet mıṣra‘-ı bercesteve ve şİve-i çeşm mazmūn-ı hoş ta‘bİrden murād maḥbūb daḥi ya şā‘ir ola yāhūd derece-i mūntehāda zarīf ola ki bu ta‘bİr bu ḥālāta maḥşūşdur. Yāhūd Mecnūn ḥikāyesidür ki cemāl-i Leylā cümleden bālā-ter görüdüğü gibi bir şüretde budur ki maḥbūba ḥİn-i teşādüfde murğ-ı nigāh evvel-i nazarda ‘uzvūn her kangısında cāy-gİr olur ise a‘zā-yı sā‘ireden ra‘nā görünür. Ammā ekşer-i mā-beyn-i ḥācibān ve şİve-i çeşmān maḥall-i silsile-bend-i ‘uşşāḳdur. Bu sāha-i rengİN vādİde kümeyt-i ḥāme-i Şebdİz-cāmeye fenn-i küllİde irḥā-yı ‘inān olunmak ḳābildür. Lākin taḥammül-i meclis olmayup cemī‘-i belāgat pā-der-rikāb u fitrāk bend-i şüret-i şitāb olup ²⁸ وفق العجالة علی safḥa-keş-i tetmİmi maḥlūb olmağın

²⁹ العارف يکفیه الاشارات kavline imtişāl ve hemān bir sāat zarfında ³⁰ على وجه الاجمال şeref-rİz-i şāḥife-i beyān ḳılındı.

در اندک وقت این دفتر نوشتم

همه عیشیش در انصاف بستم³¹

²⁸ Acele hazırlanmış şeye uygun olarak...

²⁹ Ârife işaret kâfidir.

³⁰ Özetle...

³¹ Bu defteri az zamanda yazdım; onun tüm varlığını insafa bağladım.